

(پیکر) گستان هنر

خاندان روزبهان شیرازی

کیانوش معتقدی

فهرست

۶. پیش از هر چیز
۹. شکوه کتاب آرای ایران در مکتب شیراز
۱۰. کارگاه های سلطنتی شیراز، سرآغاز سبکی نو
۱۹. زندگی و آثار خاندان «روزبهان شیرازی»
۲۵. الگوی روزبهان در تهری مصطفی
۳۱. رقم (امضاء) روزبهان شیرازی
۴۰. منابع

همه ی سپاس برای آقای مجید فدائیان
و محمدجواد جدی که همیاری شان موجب
غنای کتاب حاضر گردید.

پیش از هر چیز

از گذشته‌های دور هنرهای «خوشنویسی» و «تذهیب» از جمله ارکان اصلی در چرخه‌ی کتاب‌آرایی به حساب می‌آمدند و همواره مورد توجه هنرمندان و هنرشناسان بوده‌اند؛ اما نسبت به تفاوت‌های عمده‌ی میان آن‌ها (در قالب مکاتب و شیوه‌های مختلف) کمتر توجه شده است.

پس از حمله‌ی اعراب به ایران و حتی پس از گذشت دو قرن سکوت، فرهنگ کهن ایرانی نه تنها از بین نرفت، بلکه به مدد نیروی معنوی اسلام راه جدیدی را آغاز نمود؛ چراکه در واقع می‌توان هنر اسلامی ایران را تلفیقی از سنت‌های فرهنگ اسلامی و تمدن کهن ایرانی دانست. بی‌شک ارزش‌ها و سنن ساسانی در تحول هنرهای ایران در دوره‌ی اسلامی، نقش عمده‌ای داشته‌اند.

ترتبین، یکی از خصوصیات هنر ساسانی بود و تأثیر به‌سزایی بر هنر نوپای اسلامی داشت ولی در این میان، هنر اسلامی با گرایش بیشتری که به انتزاع و ترتبین داشت، به بیان تازه‌ای دست یافت. در واقع هنرمندان دوره‌ی اسلامی نقوش و موتیف‌های موجود در هنر ساسانی را دستمایه و الگوی کار خود قرار دادند و توانستند براساس بینش دینی خود آن‌ها را متحول کنند؛ اما شاید بتوان در این مختصر، به سراغ ذات و جوهر هنر «کتاب‌آرایی» رفت و به رمز و راز متمادی و منتشر، نگاه کرد که در بطن خود اشاره‌هایی به تداوم خلاقیت ملتی دارد که جهان را همواره از زاویه‌ای خاص و مختص به خود نگریسته و سنجیده است. در همین راستاست که باید ریشه‌ی هنر کتاب‌آرایی ایران پس از ورود اعراب به ایران و قوام و تکاملش را در روزگاری دور سراغ گرفت. در این آمد و رفت‌های تاریخی است که هنرمند ایرانی، گاه می‌گیرد و گاه می‌بخشد و آن‌چه می‌گیرد را با چنان جوهری متعالی درمی‌آمیزد که حاصل آن هنر، یکسره ایرانی است. از طرفی، سنت کتابت «قرآن» و نگارش شاهنامه‌های مصور و نفیس در ایران، به‌خصوص از سده‌های میانی به بعد، همواره مورد توجه هنرمندان مذهب خوشنویس و نقاش بوده است و آن‌ها با تشکیل کارگاه‌ها و کتابخانه‌ها به دستور امرای وقت زمینه‌ی رشد و شکوفایی هنر کتاب‌آرایی را بیش از پیش فراهم کرده‌اند.

مصون ماندن شیراز از هجوم مغولان، در اثر سیاست حاکمان آن سرزمین، سبب گردید تا این منطقه از ایران، از خطر جنگ و ویرانی در امان بماند. به هنگام انحطاط ایلخانان مغول، عده‌ای از سرداران آنان سر به شورش گذاشتند و حکومت‌های مختلفی به طور همزمان در گوشه و کنار ایران به وجود آمد؛ «آل جلایر» در آذربایجان و عراق، «آل مظفر» در فارس، «آل اینجو» در اصفهان و «سربداران» در خراسان. در این روزگار (سده‌ی هشتم ه.ق) هنرمندان و نگارگران، در سایه‌ی علاقه و توجه دربار، در دو مرکز «شیراز» و «بغداد» گرد هم آمدند؛ اینان که با حفظ شیوه‌های کهن، به خلق آثار نفیسی در زمینه‌ی هنر کتاب‌آرایی پرداختند «مکتب شیراز» را با تنوع و ساختاری کاملاً متمایز نسبت به دیگر مکاتب، پایه‌گذاری نمودند.

در همین راستا، خاندان‌هایی بودند که در امر تولید کتب به صورت گروهی همکاری و روش‌ها و آموزه‌های این سنت پسندیده را از نسلی به نسل دیگر انتقال داده بودند. یکی از این خاندان‌ها، خاندان «روزبهان شیرازی» بود، که بدون شک تأثیر شگرفی بر شیوه‌ی خط و تذهیب و اساساً کتاب‌آرایی ایران تا اواسط سده‌ی دهم هجری گذاشت.

خوشنویسی و تذهیب هنر ناب ایرانی است و بررسی اصول و مبانی آن صرف نظر از هر نوع تفکر مذهبی یا آئینی، کاملاً زیبایی‌شناختی بوده و بی‌شک این جاذبه‌ی سحرآمیز و شگفت‌انگیز ریشه در «جمال دنیوی و زیبایی زمینی» دارد. البته در این میان تأثیر مستقیم عناصری هم چون اسطوره، عرفان و مذهب نیز به گونه‌ای انکارناپذیر مبانی این صورت و ظاهر را در عین دست نیافتنی بودن بسیار محتمل و نزدیک می‌کند. با این‌همه بررسی جزء به جزء نقوش و عناصر سازنده یا ترکیب‌بندی کلی آثار هنرمندی هم چون روزبهان شیرازی، خود روایتگر «وحدتی» است میان هنر قدسی و زیبایی زمینی.

پرداختن به روش اجرایی و شیوه‌ی طراحی این خاندان، با تأملی بر آثار نفیس به‌جای‌مانده از آنان، فرصتی است فراهم تا با این هنر قدسی و گذشته‌ی تاریخی هنر ایران‌زمین بیشتر آشنا شویم.

کیانوش معتقدی

بهار ۹۲